

ՍԱՄՎԵԼ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԲԸՄ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԻՄՆԱԴԻՐ-ՆԱԽԱԳԱՀԸ

Հայ ժողովրդի պատմության մեջ բազմիցս հանդիպում ենք այնպիսի անհատների, որոնց աջակցությամբ կառուցվել են եկեղեցիներ, բացվել դպրոցներ, պահվել մշակութային ու բարեգործական բազմաթիվ հաստատություններ: Բարեգործություն կատարելը թերևս հայի բնավորության գծերից մեկն է եղել դարեր շարունակ: Պետականությունը կորցրած հայ ժողովրդի կրթական ու մշակութային առաջընթացը շատ դեպքերում կապված է եղել հայ բարերարների գործունեության հետ: Սակայն անհատների բարերարությունը երբեք չէր կարող ունենալ այն խոշոր ծավալներն ու նշանակությունը, ինչ կարող էին անել բարեգործական լուրջ կազմակերպությունները:

Մեր այս հոդվածում ցանկանում ենք ներկայացնել հայ իրականության մեջ ամենախոշոր բարեգործական հաստատության՝ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության (ՀԲԸՄ) հիմնադրումը, ստեղծմանը խթանող պատճառները և նորաստեղծ կազմակերպության ծավալումը հիմնադիր և առաջին նախագահ Պողոս Նուբար փառալուսի¹ ղեկավարման օրոք:

Հայ ազգային մեծագույն բարերարների շարքն է դասվում Պողոս Նուբար փառալուսի (1851-1930 թթ.): Այդ մեծանուն հային է պատկանում նաև ՀԲԸՄ ստեղծման գաղափարն ու գործադրումը: Նա երիտասարդ տարիքից մինչև մահվան մահիճը չզլացավ օժանդակել սեփական ժողովրդին: Պ. Նուբարը, սկսած Ալեքսանդրիայում բնակության շրջանից (1880-1905), ամեն տարի տեղի Հայ Աղքատախնամ ընկերությանն էր տրամադրում 100 եգիպտական ոսկի: Եգիպտոսում գործող հայկական որբանոցների բյուջեների մի խոշոր մասը ևս գոյանում էին նրա նվիրատվություններից: Նյութապես աջակցում էր նաև հայկական մամուլի զարգացմանը: Համայնքի կարիքները հոգալու համար երբեք չվարանեց նյութական ու բարոյական աջակցություն ցուցաբերել: Եգիպտոսում կազմակերպվող բոլոր հանգանակությունների ցուցակները գրեթե միշտ գլխավորում էր Պ. Նուբարի անունը, եթե նույնիսկ հանգանակությանը մասնակցում էր անձամբ խղիվը՝ Եգիպտոսի տիրակալը:

Պ. Նուբարը հատկապես մեծ օժանդակություն ցուցաբերեց 1895-1896 թթ. համիդյան կոտորածներից մազապուրծ հազարավոր փախստականներին, որոնք հաստատվել էին Եգիպտոսում: Նա ոչ միայն նյութապես աջակցեց թուրքական յաթաղանից փրկված հայրենակիցներին, այլև աշխատանքով ապահովեց և մշտական ապրուստի միջոցներ ստեղծեց նրանց համար: Բոլոր հայերին, որոնք աշխատելու ցանկություն ունեին, Պ. Նուբարը աշխատանքի տեղավորեց Բեհերայի, Տրամվայների կամ Երկաթուղիների ընկերություններում, որոնք գտնվում էին իր ենթակա-

¹ Պողոս Նուբարի կյանքն ու գործունեությունը առավել հանգամանորեն ներկայացված է Ս. Պողոսյանի «Պողոս Նուբար Փառալուսի. ազգային գործիչը» (Երևան, 2004) մենագրության մեջ:

յության ներքո²:

Նա միշտ փորձում էր առավել արդյունավետ մեթոդներ գտնել մարդկանց օգնելու հարցում: Օրինակ, 1904 թ. նա Միացյալ Որբախնամ ընկերությանը հատկացրեց 100 ոսկի, իսկ Աղքատախնամ ընկերությանը՝ 440 ոսկի (Աղքատախնամի այդ տարվա ընդհանուր մուտքերը 1100 ոսկի էր), սակայն, որպեսզի կարիքավորներին տրվող օգնությունը նրանց ծուլության չմտնի, իսկ դրամը հենց այնպես չվատնվի, նա պայման դրեց, որ այդ գումարները որպես դրամագլուխ տրվեն այն աղքատներին, որոնք սեփական գործ սկսելու ցանկություն կհայտնեն³: Այսպիսով, Պ. Նուբարը չքավորության ճիրաններից փրկեց բազմաթիվ հայերի և խթանեց արհեստների ու մանր բիզնեսի զարգացմանը: «»

1904 թ. նոր կոտորածներ պատուհասեցին հայոց արծվաբույն Սասունին: Կահիրեում կազմակերպվեց հանգանակություն՝ «Տարոնյ աղետեալներուն» օգնելու նպատակով: Բարերարը նվիրաբերեց 300 ոսկի, որը պատկառելի գումար էր այդ օրերին: 1905 թ. սկսվեցին հայ-թաթարական ընդհարումները Անդրկովկասում, որոնք նոր պատուհաս դարձան հայ ժողովրդի համար: Ի նպաստ կովկասահայ աղետյալների՝ Պ. Նուբարի նախաձեռնությամբ նոր հանգանակություն կատարվեց, և 1906 թ. հունվարի 1/14-ին հանգանակված 306 ոսկին (որից 200-ը իր նվիրատվությունն էր)⁴ ուղարկեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանին, որն այդ առթիվ մարտի 1-ին շնորհակալական կոնդակ ուղարկեց եգիպտահայ բարերարին⁵: 1906 թ. Մեծ հայր Կ. Պոլսի Ս. Փրկիչ հիվանդանոցին նվիրեց 100 ոսկի, իսկ պատրիարքարանին՝ 500 ոսկի⁶:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, Պ. Նուբարը իր աջակցությունն էր ցուցաբերում ոչ միայն եգիպտահայ համայնքին, այլ նաև Թուրքիայի ու Կովկասի հայությանը պատուհասող անհամար և իրար հաջորդող աղետների դարմանման ազգանվեր գործին: Սակայն նա համոզվեց, որ մասնակի հանգանակություններ կատարելով կամ անհատական օգնությամբ անհնար է վերացնել այն անհուն թշվառությունը, որի մեջ հայտնվել էր հայ ժողովուրդը XX դարի սկզբին:

Այդ հանգամանքները հաշվի առնելով՝ ազգային բարերարը մտահոգացավ հրեական Ալիանս Իզրայելիթ Յունիվերսալ (Համաշխարհային Հրեական Միություն) կազմակերպության օրինակով ստեղծել համահայկական բարեգործական մի ընկերություն, որը ժամանակին օգնության կհասներ աղետների դեպքում, կնպաստեր հայության նյութական ու տնտեսական վիճակի բարելավմանը, կրթական ու մշակութային առաջընթացին: Այդ նպատակով 1905 թ. վերջերին նա Կահիրեում ստեղծեց Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը, որի նպատակն էր. ա/ օժանդակել հայ ժողովրդի և իր հայրենիքի մտավոր և բարոյական զարգացմանը, բ/ օգնել նրանց նյութական և տնտեսական վիճակի բարելավմանը, գ/ քաջալերել այդ

² Օտեան Ե., Պոդոս փաշա Նուպար, Կ. Պոլիս, 1913, էջ 12:

³ Քիրքճեան Վ., Կահիրեի աղքատախնամները, «Լուսաբեր», Կահիրե, 1905, Ապրիլ 20:

⁴ «Լուսաբեր», 1905, Դեկտեմբեր 23:

⁵ «Լուսաբեր», 1906, Ապրիլ 7:

⁶ Գարտաշյան Ա., Նիւթեր Եգիպտոսի Հայոց պատմութեան համար, Կ. Բ. Վենետիկ-Ս.Ղազար, 1986, էջ 280:

արդյունքները առաջ բերելուն ծառայող ամեն ձեռնարկ ու հրատարակություն⁷:

ՀԲԸՄ ստեղծումը Պ. Նուբարի լավագույն նվերն էր հայ ժողովրդին, նրա մեծագույն բարերարությունը, որը կոչված էր «...անօթին կերակրելու, մերկն հագուեցնելու, երկրագործին սերմացու, կենդանի ու հող տալու, հիւանդին դարման, որբին ապաստան տալու»⁸, ինչպես նաև նպաստելու հայ երիտասարդության կրթական ու մտավոր մակարդակը բարձրացնելու վեհ գործին:

ՀԲԸՄ հիմնումը կատարվեց ճիշտ ժամանակին: Նման ընկերության ստեղծման գաղափարը արտասահմանի հայության շրջանում արդեն բավական երկար ժամանակ քննարկման առարկա էր: Հայ բուրժուազիան քաղաքական ու հեղափոխական պայքարի միջոցով հայության վիճակը բարելավելու գաղափարը վնասակար էր համարում, քանի որ այն կարող էր նոր ջարդերի տեղիք տալ: Սփյուռքում գործող ազգի ճակատագրով մտահոգված հայ բուրժուազիայի և մտավորականության մի մասը եկել էր այն եզրակացության, որ Մայր Հայրենիքում բնակվող հայության վիճակը կարելի է բարելավել միայն Հայկական Միություն ստեղծելու միջոցով, որը չէր ունենա քաղաքական ուղղվածություն, կմիավորեր հայ ժողովրդի բոլոր խավերին ու կուսակցություններին և կաջակցեր հայության մտավոր ու տնտեսական վերելքին:

Այդ առթիվ Լ. Չորմիսյանը գրում է, որ հայ բուրժուազիան դատապարտելի էր գտնում ոչ միայն հեղափոխական մեթոդը, այլ նաև ընդհանրապես քաղաքական գործունեությունը, և նրանց մեջ տարածված էր այն մտայնությունը, թե կարելի էր հասնել ժողովրդի կյանքի բարելավմանը առանց հրապարակային, հստակ քաղաքական ծրագիր կազմելու և հետապնդելու, ապաքաղաքական գործունեությամբ, «որ խորքին մեջ քաղաքականութեան կերպ մըն էր, բայց յստակ բանաձեւումով մը հոչակուած չէր»⁹: Նրանք ոգեշնչված էին հատկապես 1860 թ. Փարիզում ստեղծված Համաշխարհային Հրեական Միության օրինակով, որի գործունեությունը բավական արդյունավետ եղավ ցարական Ռուսաստանում կազմակերպված հրեական ջարդերից հետո:

Հայկական Միություն ստեղծելու գաղափարը սկսեց արծարծվել հայկական մամուլում: 1904 թ. վերջերից նման միություն ստեղծելու հարցը սկսեց արծարծել Ա. Չոպանյանը՝ իր հրատարակած «Անահիտ» ամսագրում¹⁰: Նա գտնում էր, որ միության կենտրոնը պետք է լինի Փարիզը, ուր կար ազատ գործունեություն ծավալելու հնարավորություն, և հավաքված էին բազմաթիվ ականավոր հայ գործիչներ:

Նրան արձագանքեցին բազմաթիվ հայ պարբերականներ, այդ թվում՝ եգիպտահայ մամուլը՝ «Լուսաբեր», «Շիրակ», «Ազատ բեմ»: Նրանք բոլորն էլ պաշտպանեցին Ա. Չոպանյանի տեսակետները և գտնում էին, որ կենտրոնը պետք է լինի Փարիզը: Միայն Վենետիկի Մխիթարյանների օրգան «Բազմավեպ»-ը զարգացրեց այն միտքը, որ Հայկական Միության ստեղծման ամենահարմար վայրը կարող է լինել Ե-

⁷ Ոսկեմատեան Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան 1906-1931, Բարիզ, 1935, էջ 25:

⁸ Գարտաշյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 183:

⁹ Չորմիսեան Լ., Համապատկեր արեւմտահայոց մէկ դարու պատմութեան, Կ. Գ, Պէրոյթ, 1975, էջ 115:

¹⁰ Ծօպանեան Ա., Մարդ մը, «Անահիտ» հանդէս, Փարիզ, 1904, Նոյեմբեր: Նույնի, Բառ մը պ. Չերագին, «Անահիտ», 1905, Փետրուար:

գիպտոսը, ուր կար բազմամարդ ու մշտական հայ համայնք, մոտ էր գտնվում հայրենիքին, ինչպես նաև կար գործունեություն ծավալելու ազատություն, իսկ հայերը այնտեղ պետական, քաղաքական ու տնտեսական ասպարեզներում բավական բարձր դիրք ունեին¹¹:

1905 թ. սկզբին Հայկական Միություն ստեղծելու գաղափարը տեսականից գործնական հողի վրա փորձեց դնել կովկասահայ մեծահարուստ Ա. Ծատուրյանը, որը Լոնդոնում հիմնեց Հայկական Միություն (Armenian Alliance): Մակայն այն չկայացավ և լուծարվեց երեք նիստերից հետո: Հայկական միություն ստեղծելու նպատակով հավաքներ կազմակերպեցին նաև Եգիպտոսի հայ մտավորականները, նույնիսկ ստեղծեցին հանձնախումբ՝ մշակելու ծրագիրն ու կանոնադրությունը, սակայն այդպես էլ չկարողացան կազմակերպությունը գլուխ բերել:

Պ. Նուբարը ևս գիտակցում էր նման կազմակերպության անհրաժեշտությունը, քանի որ տեսնում էր, թե ինչպես են աղետները իրար հետևից պատուհասում հայ ժողովրդին, իսկ օգնությունը միշտ ուշ էր տեղ հասնում, քանի որ հանգանակությունները դանդաղ էին ընթանում: Հանգանակված գումարների մի մասն էլ փոշիանում էր մինչև տեղ հասնելը, և դա ավելի էր վատացնում աղետյալների վիճակը: Դրամահավաք էին կազմակերպում նաև հեղափոխական կուսակցությունները, որոնց հավաքած գումարների մեծ մասը կորչում էր անհայտ ուղղություններով: Վերակազմյալ հնչակյանները նույնպես քանիցս նրան դիմեցին դրամ ստանալու պահանջով, բայց Պ. Նուբարը, չնայած եղած սպառնալիքներին, միշտ մերժողական պատասխան տվեց, քանի որ վնասակար էր համարում հեղափոխական ամեն տեսակի գործունեությունը:

«Այս քառասային վիճակին մեջը կ'ապրեինք,- գրում է ՀԲԸՄ հիմնադիրներից Ե. Ադաթոնը,- երբ օր մը, ողբացեալ Պօղոս փաշան, յուսահատ եւ դառնացած, ըսաւ.- Մենք այս չարիքին առաջքը չպիտի կրնանք առնել, գէթ ջանանք անոր ցաւալի հետեւանքները դարմանել: Եւ այդ վայրկեանէն միտքը դրաւ «Ալիանս Իզրաէլիթ»ի նման ընկերութիւն մը կազմել՝ որու մասին տարիներ առաջ խօսուած էր արդէն»¹²:

ՀԲԸՄ հիմնադրումից երեք տարի անց անդրադառնալով Միության ստեղծման պատճառներին, Վարչության տեղեկագիրը նշում է, որ հիմնադիրները «ուզեցին մանաւանդ լրացնել պակաս մը՝ ազգային բազմաշատ եւ ստիպողական պետքերը ուսումնասիրելու, ինչպես նաև անոնց հարկադրած դարմանները հոգալու: Մեր շատ մը ազգային ընկերակցութիւնները, որոնք տեղական խնդիրներու կամ մասնաւոր նպատակի մը համար կազմուած են, իրենց անձուկ միջոցներով եւ սահմանափակ գործունեութեամբ չէին կրնար բնականաբար ընդգրկել ազգային յեղաշրջումի ընդարձակ գործը: Այս պատճառաւ վաղուց ըմբռնուած էր ազգային ընդհանուր Միութեան մը կարելորութիւնը: Այս մտածումը ունենալով երեք տարի առաջ յղացանք Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան գաղափարը՝ անջատ դաւանական կամ դասակարգային խնդիրներէ, եւ իր գոյութեանը մէջ անկախ ազգային իշխանութիւններէն կամ ռեւէ կուսակցական ազդեցութիւններէն»¹³:

¹¹ Գաղափար մը եւ բարեփոխումները, «Բազմավեպ», Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1905, թիւ 3, էջ 105-110:

¹² Ադաթոն Ե., Ինչ կը խորհին Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան հիմնադիրները, Փարիզ, 1933, էջ 26:

¹³ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն: Եռամեայ տեղեկագիր, Գահիրէ, 1909, էջ 7-8:

Կահիրեում Պ. Նուբարի կողմից ՀԲԸՄ ստեղծելու լուրը եկեղեցու բեմից առաջինը ժողովրդին ավետեց Եգիպտոսի թեմի առաջնորդ Մկրտիչ Աղավնունին՝ 1905 թ. դեկտեմբերի 10-ին: Նա հայտնեց, որ հիմնադիր-նախագահն արդեն միության դրամարկղ է մուծել 1000 ոսկի, որից 200 ոսկին անմիջապես պետք է հանձնվեր «Կովկասի արկածելոց նպաստ հանգանակող հանձնախմբին»¹⁴, ինչպես նաև հանձն է առել ամսեկան 20 ոսկի մուծել կազմակերպությանը:

ՀԲԸՄ հիմնադրության լուրը մեծ խանդավառությամբ ընդունվեց հայ հասարակության կողմից: Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությանը ընծայված սրտաբուխ ընդունելությունը «Լուսաբեր»-ի հոդվածագիրը բացատրում է ազգային լուրջ կազմակերպության ստեղծման գաղափարի բավական հասունացած և իրականացման ժամանակը հասած լինելով¹⁵:

Չնայած որ սկզբում դեռևս չէր հրապարակվել ծրագիրը, կանոնագիրը և մյուս հիմնադիրների անունները, «...բայց Պօղոս փաշա Նուպարին նախագահությունը, այդ օրերին գրում էր նշանավոր գրող, հասարակական-քաղաքական գործիչ Ա. Արփիարյանը,- երաշխաւորութիւն մըն է թէ լուրջ ձեռնարկի մը հանդէպ կը գտնուինք»¹⁶:

Պ. Նուբարը մեծ հեղինակություն էր վայելում ոչ միայն բարեգործությունների ու բարձր դիրքի, այլև իր գործնականության շնորհիվ: 1906 թ. հուլիսին Ա. Արփիարյանը գրում է, որ Պ. Նուբարը իր մեծ իմացականությամբ, ընկերական բարձր դիրքով, բյուրեղային պատվասիրությամբ, ազգին մատուցած ծառայություններով անգուգական անձնավորություն էր, որի կողմը սուրաց ամեն հայի մտածմունքն ու հույսերը¹⁷:

Եվ Պ. Նուբարի հեղինակության շնորհիվ ՀԲԸՄ-ը մեծ ոգևորությամբ ընդունվեց ոչ միայն եգիպտահայության, այլ նաև ամբողջ հայության կողմից: Հրապարակագիր Լ. Մկրտիչյանը ևս վկայում է, որ այդ հաստատության սկզբնական հաջողության առաջին պատճառը հիմնադրի հանդեպ եղած բացարձակ վստահությունն էր¹⁸:

Նոր կազմակերպության ստեղծմանը ուրախությամբ արձագանքեց նաև Ա. Չոպանյանը, չնայած դեռևս հրապարակված չէր ՀԲԸՄ կանոնադրությունն ու նպատակները: Նա ավելի ճիշտ էր համարում, որ նման ընկերության կենտրոնը Փարիզը լիներ, «բայց Պօղոս փաշայի պէս անձնաւորութեան մը գործին գլուխն անցնիլը հասկանալի կը դարձնէ որ առ այժմ ընկերութեան հիմունքը հաստատուի Գահիրէի մէջ»¹⁹:

Մինչ համահայկական կազմակերպության ստեղծելը Պ. Նուբարը մանրամասն ծանոթացավ Ալիանս Իզրայելիթ Յունիվերսալի կանոնադրությանը և գործունեությամբ

¹⁴ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միություն, «Լուսաբեր», 1905, Դեկտեմբեր 12:

¹⁵ Կիլիկեցի, Հայկական Բ. Ը. Միությունը, «Լուսաբեր», 1905, Դեկտեմբեր 21:

¹⁶ **Արփիարեան Ա.**, Կարկառուած ձեռք, «Լուսաբեր», 1905, Դեկտեմբեր 14:

¹⁷ **Հայկակ**, Գործ մը՝ կոթող մը, «Լուսաբեր», 1906, Յուլիս 7:

¹⁸ **Մկրտիչեան Լ.**, Բարեգործականին յաջողութեան գաղտնիքները, «Միություն», 1926, Յունուար-Յունիս, էջ 41:

¹⁹ «Անահիտ» հանդես, Ը տարի, 1906, Յունուար-Փետրուար, էջ 27:

յանը: Ե. Աղաթոնը բարերարին ներկայացրեց տարիներ առաջ իր կազմած Հայկական Միության ծրագիրը, որը խմբագրել էր Լ. Մկրտիչյանը: Սակայն Պողոս Նուբարը բոլորովին այլ ծրագիր պատրաստեց և ստեղծեց խմբագրական խորհուրդ, որի մեջ ընդգրկեց Յաղուբ Արթին փաշային, Կարապետ բեյ Շերիտճյանին, Մկրտիչ Անդրանիկյանին, Երվանդ Աղաթոնին և Նազարեթ Տաղավարյանին²⁰:

Ինչպես տեսանք, ՀԲԸՄ-ը հիմնվեց դեռևս 1905 թ. դեկտեմբերին, սակայն նրա պաշտոնական ստեղծումը, հիմնադիր ժողովը տեղի ունեցավ 1906 թ. ապրիլի 15-ին և հաստատեց Միության կանոնագիրը: Առաջին ատենագրությունը վկայում է. «Այսօր, 15 Ապրիլ, 1906, Ս. Զատկի առաջին օրը, ստորագրեալքս, ի Գահիրե, Նորին Վսեմ. Պողոս Բաշայի ապարանքը, կազմեցինք ընկերություն մը «Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն» անուամբ...: Ընկերութեան Վարչական առաջին ժողովը բաղկացած է Կանոնագրիս 10-րդ Յօդուածին մէջ նշանակուած 10 անդամներէն և այսօրուրնէ Ընկերութիւնս կազմակերպեալ հոչակուած է»²¹:

Այդ ժողովին մասնակցեցին և հիմնադիր փաստաթղթի տակ իրենց ստորագրությունները դրեցին հետևյալ անձինք. Պողոս Նուբար փաշա (ատենապետ), Յաղուբ Արթին փաշա (1842-1919, փոխատենապետ), Երվանդ բեյ Աղաթոն (1860-1935, փոխատենապետ), Առաքել բեյ Նուբար (1881-1954, գանձապահ), դոկտոր Նազարեթ Տաղավարյան (1862-1915), Մկրտիչ Անդրանիկյան (1851-1939), Գրիգոր Եղիայան (1833-1911), Կարապետ բեյ Շերիտճյան (1851-1926), Մկրտիչ բեյ Մարկոսոֆ (1849-1919), Հովհաննես բեյ Հակոբյան (1855-1917):

Կանոնագիրն ուներ մի քանի անփոփոխելի պայմաններ. 1. Ընկերությունը մարդասիրական հաստատություն է, որևէ քաղաքական կամ առևտրական հանգամանք չունի, 2. Ընկերության հիմնական դրամագլուխը անձեռնմխելի է: Այդ դրույթների շնորհիվ Պ. Նուբարը կարողացավ իր ստեղծած կազմակերպությունը պահել բարեգործական ուղու վրա՝ հեռու քաղաքական խարդավանքներից, և ապահովեց նրա հարատևությունն ու հետագա բարգավաճումը՝ անձեռնմխելի դրամագլխի շնորհիվ:

ՀԲԸՄ կանոնագիրը հաստատելու համար դեռևս ապրիլի 12-ին Պ. Նուբարը և Յաղուբ Արթին փաշան պաշտոնապես դիմել էին Եգիպտոսի իշխանություններին: Ներքին գործերի նախարար Մուստաֆա Ֆեհմի փաշան մայիսի 7-ին պաշտոնական պատասխան ուղարկեց, որտեղ նշված էր. «Կը շնորհաւորեմ զՁեզ որ Հայոց նիւթական եւ բարոյական վիճակի բարելաւման հոգածու կը գտնուիք, եւ Կառավարութիւնն ընդունելով այդ գործին օգտակարութիւնը՝ յաջողութիւն կը մաղթէ անոր»²²:

Այսպիսով, 1906 թ. ապրիլի 15-ին պաշտոնապես հիմնվեց ՀԲԸՄ, որի հիմնադիրները հանդիսացան եգիպտահայ մի խումբ մեծահարուստներ: «Շատ մը գաղափար չունէինք այդ կարգի ուժերէ կազմուած մարմնոյ մը յարատևութեան եւ օգտակարութեան վրայ,- գրում է Մ. Նաթանյանը,- բայց շատ չանցած մեր այդ կարծիքը

²⁰ Սեյթոնյան Է., Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության պատմություն, Երևան, 2005, էջ 34-35:

²¹ Ոսկեմատեան Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան 1906-1913, Գահիրե, 1914, էջ 29:

²² Կանոնագիր Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան, Աղեքսանդրիա, 1906, էջ 3:

փոխուեցաւ...: Գործին գլուխը կը գտնուէին արդարեւ, այնպիսի հոյակապ դէմքեր եւ անձնատրութիւններ, եւ անոնք այնքան սրտովին նուիրուած եւ փարած էին շ.Բ.Ը. Միութեան, որ անիկա Հայ կեանքի մէջ նոր դարաշրջանի մը սկիզբը եղաւ»²³:

Պ. Նուբարը իրեն հատուկ եռանդով ձեռնամուխ եղավ Բարեգործականի ծավալման ու զարգացման գործին, և առաջին արդյունքները երևան եկան շատ կարճ ժամանակում:

Օսմանյան սահմանադրության հռչակումից հետո, 1908 թ. ՀԲԸՄ-ը 100.000 ֆրանկի օգնություն ուղարկեց Օսմանյան կայսրության ամենավատ վիճակում գտնվող հայկական համայնքներին: 1909 թ. Կիլիկիայի կոտորածներից հետո Պ. Նուբարը հանգանակություն կազմակերպեց և 8.500 ոսկու օգնություն ուղարկեց ադետյալներին: Բարեգործականը ոչ միայն առաջինը կիլիկիահայերին օգնություն հասցրեց, այլև, արհավիրքի օրերին անհրաժեշտ կարիքները հոգալուց հետո, որբերի ու այրիների համար ստեղծեց ապրուստի մնայուն աղբյուրներ՝ արհեստանոց, որբանոց և այլն: Պ. Նուբարի սկզբունքն էր. մարդկանց ապահովել աշխատանքով, այսինքն՝ հնարավորություն տալ արժանավայել ձևով հոգալու իրենց ապրուստը:

Սահմանադրությունից հետո Բարեգործականը զբաղվեց ոչ միայն արևմտահայերին նպաստներ ուղարկելով, այլ նաև «աւելի ազատօրէն նուիրուեցաւ անոնց մտաւորական մակարդակը բարձրացնելու, անոնց տնտեսական կացութիւնը բարւոքելու եւ կրթական ձեռնարկները զարգացնելու գործին»²⁴, - մեծ հույսերով 1914 թ. գրում էր Պ. Նուբարը:

1912 թ. ապրիլի 29-ին Կահիրեում տեղի ունեցավ ՀԲԸՄ 4-րդ Ընդհանուր ժողովը: Միության տեղեկագրում հպարտությամբ արձանագրված էր. «Միութեան բարգաւաճումը կը կատարուի այնպիսի արագութեամբ մը որ մեր գուշակութիւնները կը գլխ. անիկա անկեղծ եւ անձուկ բարեկամներ ունի աշխարհիս այն ամէն կողմերը ուր մեր հայրենակիցները ցրուած են»²⁵: Այդ ժողովում, ի նշան երախտագիտության, Պ. Նուբարը հռչակվեց ցմահ նախագահ:

Արդէն 1913 թ. ՀԲԸՄ-ն ունէր 8.500 անդամներ և 142 մասնաճյուղեր, որոնք տարածված էին Արևմտյան Հայաստանում և գաղթավայրերում: 1906-1912 թթ. Միությունն ունեցավ 65.293 ոսկու մուտքեր և 24.630 ոսկու օգնություն ուղարկեց:

ՀԲԸՄ-ը հատկապէս մեծ աջակցություն ցույց տվեց կրթական գործին: Այն Կ. Պոլսի Միացյալ ընկերության միջոցով Արևմտյան Հայաստանում հիմնադրեց Վանի վարժապետանոցը, Դյորթ-Յոլի որբանոց-դպրոցը Կիլիկիայում, Կենտրոնական բարձրագույն նախակրթարանը Մյուֆարդինում, ինչպէս նաև 38 նախակրթարաններ քրդախոս ու թրքախոս հայկական գյուղերում, որի շնորհիվ հայոց լեզուն տարածեցին այդ բնակավայրերում: Այդ վարժարաններում սովորում էր 2000 աշակերտ:

1914 թ.՝ հայկական բարենորոգումների ծրագրի ընդունվելուց հետո, որում մեծ էր Պ. Նուբարի ներդրումը, բարերարը նախատեսում էր ավելի ընդլայնել Բարեգործականի գործունեությունը Հայաստանում: «Տարակոյս չիկայ,- նշում էր Պ. Նուբարը:

²³ Աճէմեան Լ., Եգիպտահայ տարեցոյց 1925, Ադեքսանդրիա, 1924, էջ 163:

²⁴ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 58, թ. 53:

²⁵ Ոսկեմատյան...1906-1931, էջ 31:

րը,- որ ապահովութեան վերահաստատումովը, հողագործութիւնը նոր թռիչ մը պիտի առնէ, եթէ գիւղացիները, մանաւանդ սկիզբները, անհրաժեշտ խրախուսանքներ գտնեն: Միութեան օժանդակութիւնը անոնց համար շատ օգտակար պիտի կրնայ ըլլալ, ըլլայ անոնց հող, եզ, սերմնացու եւ երկրագործական գործիքեր հայթայթելով, ըլլայ դիրացնելով կազմութիւնը սենտիքաներու (syndicats), համագործակցականներու (cooperatives) եւ հողագործական վարկի դրամատուններու (caisses de credit agricoles): Նոյնպէս, Միութիւնը կոչուած է աւելի եւս ընդարձակելու իր մասնակցութիւնը դպրոցական ձեռնարկներու մէջ որ, Բարենորոգմանց Ծրագրին մէկ մասնաւոր յօդուածին համաձայն, պիտի կրնան զարգանալ առանց ենթարկուելու անցեալին խոչընդոտներուն»²⁶: Նա ծրագրում էր կրկնապատկել ՀԲԸՄ կողմից Հայաստանում պահվող դպրոցների թիվը, նախատեսում էր ՀԲԸՄ մասնաճյուղեր բացել Անդրկովկասում: Այդ նպատակով այնտեղ ուղարկեց դոկտոր Ն. Տաղավարյանին²⁷:

Ցավոք, մեծ հայրենասերի բոլոր հույսերն ու ծրագրերը խորտակվեցին Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկսվելով և երիտթուրքերի գործադրած հայոց ցեղասպանության հետևանքով:

1915 թ. մարտի 15-ին Պ. Նուբարը «Հայերի շահերու պաշտպանութեան» հանգանակությունը սկսեց, որի նպատակն էր օգնության ձեռք մեկնել թուրքական յաթաղանից փրկված հարյուր հազարավոր հայ գաղթականներին: Պ. Նուբարը և Բարեգործականը անուրանալի ծառայություններ մատուցեցին սովահար ու անապաստան գաղթականներին: Հատկապես մեծ ուշադրություն դարձվեց որբերին փրկելու աշխատանքներին:

Այդ օրերին տիրող ընդհանուր թշվառության մեջ մեծ բարերարը միխթարության նշույլ էր փորձում գտնել ՀԲԸՄ-ի կատարած ազգանպաստ գործունեության մեջ, որը կարողացավ ինչ-որ չափով մեղմել կարոտյալների տառապանքները: «Մեր վրայ խուժող բոլոր այս դժբախտությունները ցոյց տուին,- նշում էր նա,- թէ Հ.Բ.Ը. Միութեան ստեղծումը որ աստիճան կը համապատասխանէր պէտքի մը: Արդարեւ, երբ քանի մը բարեկամներու հետ 1906ին հիմնեցինք անիկա, հեռու էինք երեւակայելէ բնոյթն ու անհունութիւնը թշուառութեանց որոնց սատարելու կոչուած էր մեր Ընկերութիւնը այն թուականէն ի վեր: Այն ատեն մեր գլխաւոր նպատակն էր նպաստել մտաւոր եւ բարոյական զարգացմանը մեր Ասիաբնակ հայրենակիցներուն եւ օգնել անոնց իրենց նիւթական ու տնտեսական վիճակը բարւոքելու համար: Բայց պատերազմը այնքան աներեւակայելի թշուառութիւններու եւ զարհուրանքներու ծնունդ տուաւ, որ մեր Ընկերակցութիւնը հարկադրուեցաւ ընդ առաջ երթալ ամէնէն ստիպողական կարիքներուն եւ իր բոլոր ջանքերը կեդրոնացնել օգնելու համար բազմաազար զոհերու: Հեռու վիատելէ, Միութիւնը, իր գործին մեծութենէն խթանուած եւ հետզհետէ շատցող իր անդամներուն հայրենասիրութեամբ սրտապնդուած, աւելի եւս մեծցաւ, թշուառութեան դէմ մղած իր պայքարէն իսկ քաղելով նոր ոյժ մը եւ նոր կորով մը»²⁸:

²⁶ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 58, թ. 54:

²⁷ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 91, թ. 9:

²⁸ Ոսկեմատյան...1906-1931, էջ 37-38:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ՀԲԸՄ-ն ավելի քան 100.000 դուլարի նպաստներ հատկացրեց Մերձավոր Արևելքի երկրներում ապաստանած հայ գաղթականներին, Կիլիկիայում և Սիրիայում բացեց 18 որբանոցներ, դպրոցներ և հիվանդանոցներ: Իզուր չէ, որ Կիլիկիայի Մահակ Բ Կաթողիկոսը նշում է. «Եթե այսքան ցուրտ մեջ սփոփանքի դույզն պատառիկ մը կարելի է որոնել, այն ալ Բարեգործականն է, որ ի ժամու եւ տարածամու կը հասնի, ուր ցու եւ արտասուք կայ: Բարեգործականը Հայ տառապակիր ազգին համար Աստուածային իրական նախախնամութիւնն է, չեմ չափազանցներ եթէ ըսեմ Աստուծոյ գթութեան եւ ողորմութեան իսկական մի պատկերն էր»²⁹:

Այսպիսով, Ազգային պատվիրակության ղեկավարի դժվարին գործի հետ միասին Պ. Նուբարը չէր մոռանում աջակցել տառապյալ հայ գաղթականությանը: 1920 թ. մարտին, ազգային հերոս Անդրանիկին գրած նամակում, ազգային բարերարը տեղեկացնում էր, որ ինքը կրկին 100.000 ֆրանկ է նվիրել՝ գաղթականներին օգնելու նպատակով, բայց ցավ էր հայտնում, որ դա չափազանց քիչ էր՝ օրեցօր ավելացող հսկայական կարիքների առկայության պատճառով³⁰:

Հատկապես ծանր էր որբերի վիճակը: ՀԲԸՄ բյուջեի մեծ մասը հատկացվեց որբանոցները պահելուն: Որբերի վիճակը բարդանում էր նաև նրանով, որ չափահաս դարձող երեխաներին չէր կարելի միանգամից դուրս հանել որբանոցներից, քանի որ «Այս տեսակ լքում մը զանոնք ենթակայ պիտի ըներ բարոյական եւ նիւթական բազմապիսի վտանգներու»³¹, - ՀԲԸՄ 12-րդ Ընդհանուր ժողովում ասաց Պ. Նուբարը, բայց նաև նշեց, որ երկար պահելը կարող է վարժեցնել նրանց ծույլ և անպատասխանատու կյանքի: Նա հարցի լուծումը համարեց որբերին արհեստներ սովորեցնելու, և դրանով իսկ նրանց սեփական աշխատանքով հաց վաստակելու հնարավորություն տալու մեջ: Նրա նախաձեռնությամբ որբանոցների սաներին սկսեցին ուսուցանել արհեստներ, իսկ որբանոցից դուրս գալու ժամանակ նրանց որոշակի գումար էր տրվում, որպեսզի կարողանային սեփական գործ սկսել:

1924 թ. Պ. Նուբարը 1.000 ոսկի նվիրեց Կ. Պոլսի Գալֆայան որբանոցին՝ որբերի վիճակը բարելավելու համար³²: Իսկ 1924 թ. հոկտեմբերին բարերարը հանդես եկավ դեկտեմբերի 7-ը որպես «Որբերի կիրակի» նշելու և այդ օրը հոգուտ որբանոցների հանգանակություն կազմակերպելու կոչով: Դրանից հետո ամեն հոկտեմբերին նա շրջաբերական էր հրապարակում, որով բոլոր հայերին կոչ էր անում դեկտեմբերի առաջին կիրակի օրը որբերի համար նվիրատվություններ կատարել: Այդ հանգանակությունների շնորհիվ հնարավոր դարձավ մեծացնել որբանոցների բյուջեները և բարելավել հայ մանուկների վիճակը:

Հայ ժողովրդին պատուհասած մեծ աղետից ու Հայկական հարցի ձախողումից ընկրճված և ուժասպառ, Պ. Նուբարը 1921 թ. հեռացավ ոչ միայն Ազգային պատվիրակության նախագահի պաշտոնից, այլև թողեց բոլոր անձնական գործերը: Նա ամբողջովին նվիրվեց Բարեգործականին՝ «ամոքելու համար ճակատագիրը հազա-

²⁹ Հ. Բ. Ը. Միությունը եւ իր գործը, Պոսթոն, 1921, էջ 13:

³⁰ ՀԱԱ, ֆ. 370, ց. 1, գ. 63, թ. 7:

³¹ «Միություն», 1924, Յունուար-Փետրուար, էջ 6:

³² **Գարաաշյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 180:

րաւոր գոհերուն՝ պատերազմին եւ անոր ահաւոր հետեւանքներուն,- դառնութեամբ նշում էր նա 1922 թ. նոյեմբերին՝ ՀԲԸՄ 11-րդ Ընդհանուր ժողովում,- որ մեր աչքերուն առջեւ օրէ օր տակաւին կ'աճին իրենց ամբողջ ահաւորութեան մէջ: Կը յուսամ որ իմ մնացած ուժերս պիտի թոյլատրեն ինձի այդ բանը մինչեւ վերջին շունչս, եւ ահա թէ ինչով կը բացատրուի որ, ամէն բանէ քաշուելէս յետոյ, այսօր տակաւին ձեր մէջ՝ պաշտօնիս գլուխը կը գտնուիմ»³³:

Պ. Նուբարը 1921 թվականից իր ամբողջ եռանդը նվիրեց ՀԲԸՄ հզորացմանն ու ծավալմանը, և արդէն 1925 թ. Բարեգործականի դրամագլուխը 300.000 անգլիական ոսկի էր, իսկ 1931 թ.՝ 854.773 ոսկի: Առողջության վատթարացման պատճառով, 1928 թ. մայիսի 17-ին Պ. Նուբարը հրաժարական տվեց Միության նախագահի պաշտոնից, իսկ Կենտրոնական վարչական ժողովը հունիսի 1-ին նրան հռչակեց ցմահ պատվավոր նախագահ և մեծ բարերար³⁴:

Մահվանից մի քանի օր առաջ՝ վերջին պատգամում, Պ. Նուբարը հպարտությամբ նշում էր. «Երբ հիմնեցի ան (ՀԲԸՄ - Մ.Պ.), 1906ին..., չէի համարձակեր պատրանքն իսկ ունենալու թէ օր մը ան պիտի կրնար ըլլալ ինչ որ եղած է այժմ, մեր ազգային մեծագոյն մեքենան բարեգործութեան եւ օգնութեան մարզին մէջ. կը խոստովանիմ որ արդիւնքները ամէն ակնկալութիւն գերազանցեցին»³⁵:

Իսկապէս, ՀԲԸՄ-ը գերազանցեց բոլոր սպասումները, քանի որ այն դարձավ Մփյուռքի ամենահզոր հասարակական կազմակերպությունը, որի մասնաճյուղերը տարածվեցին հայկական բոլոր համայնքներում և մեծ դեր խաղացին սփյուռքահայության կրթական ու մշակութային առաջընթացի գործում, ինչպէս նաև, այն մեծ աջակցություն ցուցաբերեց Խորհրդային Հայաստանին՝ վերաշինության և ներգաղթի կազմակերպման գործում: Այն իր փառահեղ գործունեությամբ անմահացրեց հիմնադրի՝ Պողոս Նուբարի անունը:

³³ Ոսկեմատյան...1906-1931, էջ 36:

³⁴ Գարսաշյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 181:

³⁵ Ոսկեմատյան...1906-1931, էջ 11: